

İHYA

İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi
International Journal of Islamic Studies

FAİZE ALTERNATİF OLARAK MUDÂREBE

MUDARABAH AS AN ALTERNATIVE TO INTEREST

Muhammed Latif ALTUN

Dr. Öğretim Üyesi, Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Hukuku Anabilim Dalı
mlatif7263@hotmail.com, <http://orcid.org/0000-0003-3186-4664>

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 05 Mayıs 2022 / 05 May 2022

Kabul Tarihi / Accepted: 23 Mayıs 2022 / 23 May 2022

Yayın Tarihi / Published: 14 Temmuz 2022 / 14 July 2022

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Temmuz-Güz/ July – Autumn 2022

Cilt / Volume: 8, Sayı / Issue: 2, Sayfa / Pages: 937-959.

Cite as / Atıf: Altun Muhammed Latif. “Faize Alternatif Olarak Mudârebe [Mudarabah as an Alternative to Interest]”. İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi- İhya International of Islamic Studies 8/2 (Temmuz/July 2022), 937-959.

Plagiarism / İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. / Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Etik Beyan / Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

OPEN
ACCESS

TRİZİN

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ihya>

Öz

İnsanların hem bireysel hem de toplumsal refahı İslam'ın koymuş olduğu emirlere, yasaklara, ilkelere ve prensiplere uymakla mümkündür. Bu çerçevede hayatını idame ettiren bir kimse dünyada rahat edeceği gibi ahirette de mutlu olacaktır. Faiz de İslam'ın yasakladığı şeyler arasında yer almaktadır. Sözü edilen yasağa uyduğu ölçüde insanların iktisadi faaliyetleri başta olmak üzere sosyal, ailevi ve hukukî hayatları refaha ulaşır. Ancak insanların, faizden sakındıkları durumlarda onun yerine ikame edebilecekleri geçerli uygulamalara sahip olmaları gerekmektedir. Mudârebe başta olmak üzere müşâreke ve murâbaha akitleri, faizli finansman yerine istifade edilebilecek uygulamalardır. Bu uygulamaların her biri İslam hukuku literatüründe ele alınmış, bunların unsur ve şartlarına yer verilmiştir. Ayrıca bunların unsur ve şartlarındaki esnek vasıflarından dolayı rahatlıkla günümüz şartlarına uyarlanması mümkündür. Bu çalışmada söz konusu uygulamalardan mudârebe akdi ele alınmış, bu akdin unsur ve şartlarına kısaca değinilmiş, daha sonra mudârebe ile faizli faaliyetlerin farklarına yer verilmiş ve mudârebe uygulamasının faize alternatif olabilme imkanının altı çizilmiştir. Çalışmanın sonunda günümüz şartlarında kullanılan mudârebe sukûku olarak bilinen menkul evrakların hükmüne işaret edilmiştir.

Anahtar kelimeler: İslam Hukuku, Mudârebe, Faiz, Müşâreke, Murâbaha.

Abstract

People's individual and social welfare is possible by following the orders, prohibitions, policies, and principles set by Islam. A person who maintains his life within this framework will be comfortable in this world and happy in the hereafter. Interest is also among the things prohibited by Islam. To the extent that people comply with the aforementioned prohibition, their social, family, and legal lives will prosper, especially their economic activities. However, people need to have valid practices that they can substitute for when they avoid interest. Musharakah and Murabaha agreements, especially mudarabah, are practices that can replace interest. Each of these applications is discussed in the literature of Islamic law, and their elements and conditions are included. It is possible to adapt these applications to today's conditions due to their flexible features in their elements and conditions. In this study, the mudarabah contract, which is one of the practices in question, is discussed, the elements and conditions of this contract are briefly mentioned, then the differences between mudarabah and interest-bearing activities are given, and the possibility of mudarabah application as an alternative to interest is underlined. At the end of the study, the provision of movable documents known as mudarabah Sukuk used in today's conditions has been pointed out.

Keywords: Islamic Law, Mudarabah, Interest, Musharakah, Murabaha.

Extended Abstract

It is aimed at determining economic, legal and social principles and rules, ensuring social justice and trust. In Islamic economics, there are some practices, principles, rules and principles in line with these purposes. Practices such as mudaraba, murabaha, musâreke, musâkât and muzâraa are the leading ones. These practices are known as subjects of Islamic economics and each has its own principles and rules. Applications concluded in accordance with these principles and rules are considered valid, otherwise they are rejected. In fact, these practices should be considered as an alternative to interest-based practices, which are considered illegitimate and fuel injustice and insecurity. These practices are theoretically included in almost all sources of Islamic law. However, the fact that these applications take place only in theory does not provide the expected benefit at the economic point. It depends on the practical application of these practices in order to achieve the expected benefit. However, the reflection of these practices in practice should be understood by today's tradesmen and they should be treated in this direction. Thus, it will be possible to stay away from the interest that fuels injustice and to ensure a balanced growth in the market.

Mudaraba contract is one of these applications. Mudaraba contract is known as labor and capital partnership within the scope of certain conditions and rukns. The structure of this application has a flexible structure. Therefore, it can be said that all times and places are compatible with market conditions. In that case, traders have the chance to adapt this practice to every market as long as they abide by the general principles of this contract. The most important feature of this practice is labor-capital solidarity. As a matter of fact, the owner of the capital and the laborer; the laborer also supports the capital owner with his labor. Thus, with the practice of mudaraba, justice, social cohesion and economic empowerment occur. Since the interest application, which is prohibited by some human systems, especially the monotheistic religions, is unilateral and only based on the growth of the capital owner, there is no solidarity and justice between the parties. Because of these characteristics of mudaraba and interest, Shari considered mudaraba to be legitimate and interest illegitimate. Moreover, the principle of maslaha is the most important factor in the practices that the Shariin considers legitimate. Social solidarity forms the basis of the principle of maslaha. It is not possible to talk about solidarity in interest-bearing financial systems. Because, in applications based on the interest-based financial system, the capital owner does not take risks, the capitalist unfairly treats and crushes the poor, and it becomes impossible for medium and small-scale tradesmen and merchants to grow. Therefore, the principle of justice disappears. However, in the practice of mudaraba, the owner of the capital has certain rights and responsibilities, such as having a profit rate, taking risks, and not interfering in the business of the mudarib, and the employee is also given rights such as having a certain rate of profit and acting according to the requirements of the work done. duties and responsibilities. Both parties benefit from the resulting profit within the scope of the contract, and risk and loss are reflected in capital and labor. Thus, a balance is achieved between both the capital owner and the employee at the point of profit and loss.

In fact, the mudaraba contract is not unique to Islamic economics. As a matter of fact, this practice was included in economic activities before Islam. After all, Even the Prophet, in the period of ignorance, It is rumored that Hatice worked with her capital on the basis of mudaraba. After Islam, this practice was considered more suitable for the socio-economic background and was accepted with some principles and principles. Venture Capital/Risk Capital financial management practice in today's western economy is also known for its similarity to the mudaraba contract. Because, as in the mudaraba contract, in this model, the financing needs of the entrepreneurs are met without asking them for mortgages and collateral.

The benefit of the mudaraba contract in the economic market depends on its widespread application. Unfortunately, it cannot be said that the mudaraba contract is widespread at the desired level in today's economic market. The reason for this is probably the

information that the unforeseen risk and the resulting loss should be borne by the capital owner. However, not all of the risk is borne by the owner of the capital, and the damage that occurs depending on the location affects the labor as well as the capital. In fact, the compensation of the damage caused by the supervision of the public financial authority by the said authority will eliminate this possibility and the mudaraba contract will become widespread. Thus, the acceleration of economic activities, the balanced growth of economic parameters, the provision of justice and the establishment of trust between the parties will be ensured. On the other hand, the activity of conventional banks.

Giriş

Sosyal adaletin ve güvenin sağlanması için iktisadi, hukukî ve sosyal bir takım ilke ve kuralların tespit edilmesi gerekmektedir. Şâri', iktisadi ilke ve kurallar kapsamında mudârebe, murâbaha, müşâreke, müzâraa ve müsâkât gibi uygulamaları meşru saymış, faizli muameleleri ise yasaklamıştır. Meşru sayılan uygulama alanları, yasaklanan uygulama alanlarından daha geniştir. Ne yazık ki insanların birçoğu, günümüz iktisadî faaliyetlerde ve finans sektöründe onları faizden müstağni kılan sistemlerin olmadığını zannetmiş, böylelikle de bu sistem onları birçoğu faizli finans faaliyetlerinin bir parçası haline getirmiştir.

Günümüzdeki konvansiyonel bankalar, faizli finans faaliyetlerinin yürütücüsü konumundadırlar. Bu bankalar, daha çok kâr amacı güttükleri için geniş kitlelerden topladıkları fonları, çok az sayıdaki varlıklı insanların ve firmaların istifadesine sunmakta, bununla adaletsizliği körüklemekte, burjuva ve proletarya sınıflarının meydana gelmesine sebebiyet vermektedirler. İnsanların birçoğu yoksulluk ve sefaletten kurtulmak için çırpınırken, daha rahat bir hayat sürme gayreti içindeyken ve bunun için finansal kaynak bulmada zorlanırken, söz konusu bankalar hizmet ve mal üretmek yerine, mevduatları döviz spekülasyonunda, hisse ve emtia alışverişinde, lüks malların mübadelesinde ve kitle imha silahı üretme işlerinde kullanılmaktadırlar. Elbette ki finans kuruluşları da diğer ticari kuruluşlar gibi kazanç sağlamak, yaptıkları faaliyetlerden kâr elde etmek ve portföylerini genişletmek amacıyla kurulmuş müesseselerdir. Fakat bu faaliyetler, toplumun öncelikli ihtiyaçlarının sıralanmasına göre, güven ortamının oluşturulması tarzında olmalıdır. O halde toplanan fonlar, iş ve istidam alanları kurmada, mal ve hizmet üretmede, eğitim alanları açmada ve konut yaptırmada kullanılmalıdır. Zira bu alanlar, toplumun tamamını ilgilendiren ve toplumu yoksulluktan kurtaracak ve adaleti sağlayacak öncelikli alanlardır. Ancak faiz sistemi her hâlükârda kâr elde etme amacı güttüğü için sosyal yapının faydasına olan faaliyetler ikinci ve üçüncü planda yer almaktadır. İslamî ilke ve prensipler çerçevesinde faaliyet gösteren iktisadi sektörler ve kurumların faaliyeti kâr elde etme esasına dayansa bile yeri gelince ellerinde bulunan fonları öncelik sırasına göre insanlara yararlı olan işlerde harcamaktadırlar. Bu sebeplerden dolayı sosyal yapıda refah ve adaletin temini esasına dayanan mudârebe gibi uygulamalar meşru sayılmış, bu esasa ters düşen faizli finans faaliyetleri ise yasaklanmıştır. Zira faiz, iktisadi ve sosyal hayata faydadan çok zarar

vermektedir. Vahiy menşeli olan Yahudilik,¹ Hristiyanlık² ve İslam dinlerinde faizin yasaklanmasının sebebi de budur.

İslam'dan önceki Arap toplumunda faizin her türlü biliniyor ve uygulanıyordu. Uygulanan faizden dolayı zenginler çok zengin, fakirler de çok fakir oluyordu. Öyle ki sermaye sahipleri, faiz borcunu kapatmaya güç yetiremeyen kimselerin ya kendilerini ya da çocuklarını köle olarak satın alıyorlardı. Kur'ân, bu sürece son vermek amacıyla faizli faaliyetleri aşamalı bir şekilde yasaklama cihetine gitmiştir. “Allah faizi tüketir, sadakaları artırır.”³ mealindeki âyette, faizin her ne kadar malı arttırdığı görünse de esasında bunun sermayeyi azalttığı ve tükettiği ifade edilmiştir. Bu âyetten sonraki âyetlerde borçlulardan faizin alınmaması gerektiği vurgulanmış, Allah'ın alışverişi helal faizi ise haram kıldığı, bu hükme uyulmadığı takdirde Allah ve Resülü ile savaşılmış kabul edileceği ifade edilerek kesin bir şekilde yasaklanmıştır.⁴ Aynı şekilde İbn Mesud'un Hz. Peygamber'den rivayet ettiği “Bir kimse ne kadar çok faiz alsın da bunun sonucu az olur.”⁵ şeklindeki hadiste de faizin arttırıcı değil azaltıcı vasfına işaret edilmiş, veda haccında ise faiz, Hz. Peygamber'in “Dikkat edin cahiliye döneminden kalan faizlerin tamamı kaldırılmıştır. Ana paralar ise sizindir.”⁶ şeklindeki ifadesiyle tamamen yasaklanmıştır. Vahiy menşeli Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam dininin yasaklamalarına rağmen maalesef özellikle son iki yüz yılda uluslararası finans sistemi faize dayalı olarak faaliyet yürütmektedir.

Gerek dini hassasiyet gerekse ekonomik krizlerden dolayı, sosyal adaletsizliğe, sömürüye ve kaosa sebep olduğu iddialarıyla dünyanın pek çok yerinde faiz karşıtı protestolar meydana gelmiştir.⁷ Protestoların gerekçeleri ne olursa olsun ekonomik sistemin faizden arındırılması amacıyla bütün toplumun kabul edebileceği rasyonel argümanlara ihtiyaç olduğu gayet açıktır.

Günümüz dünyasında faiz sermayesi ile faaliyet yürüten bankaların girmedikleri hiçbir devletin olmadığı söylenebilir. Ticari faaliyetlerde İslam hukuku hükümlerine göre hareket ettiğini her fırsatta dile getiren Suudi Arabistan ve diğer körfez ülkeleri, başta Amerika olmak üzere birçok Avrupa ülkesinin bankalarına ev sahipliği yapmakta, hatta kendi ülkesine ait olan birçok faizli banka bulunmakta ve bunların milyarlarca dolarları Avrupa ve Amerika bankalarında yatmaktadır.⁸ İran ve Pakistan'da da aynı durum söz konusudur.⁹

¹ Yahudilikte faizin haram oluşu ile ilgili geniş bilgi için bk. Allâl el-Fâsî, *İslâm Hukuk Felsefesi*, trc. Soner Duman-Osman Güman (İstanbul: İlim Yurdu Yayıncılık, 2014), 48; Süleyman Uludağ, *İslam'da Faiz Meselesine Farklı Bir Bakış* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2021), 316 vd. Ayrıca Nisâ 4/161 ve İsrâ 17/101 gibi âyetlerinin tefsirine bakılabilir.

² Hristiyanlıkta faiz hükmü ile ilgili geniş bilgi için bk. Uludağ, *İslam'da Faiz Meselesine Farklı Bir Bakış*, 321. Ayrıca bk. Murat Ustaoglu, *Semâvi Dinlerdeki Faiz* (İstanbul: Grius Yayınevi, 2021), 104.

³ Bakara 2/276.

⁴ Bakara 2/278-279.

⁵ İbn Mace 2/765.

⁶ Beyhakî, Ahmed b. Hüseyin b. Ali b. Musa el-Husrevicirdî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, thk. Muhammed Abdülkadir Ata (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2003), 5/451.

⁷ Muhammad Umer Chapra, *İslam İktisadında Ahlak ve Adalet*, Çev. Mehmet Saraç (İstanbul: İSİFAM Yayınları, 2018), 115.

⁸ Süleyman Uludağ, *İslam'da Faiz Meselesine Farklı bir Bakış* (İstanbul: Dergah Yayınları, 2021), 242

⁹ İran'da 1979 devriminden sonra yönetimin ilk işi faiz sistemine son vermek olmuş, faiz faaliyetinde bulunan kuruluşlar yerine “sanduka-i karz-ı hasen” adıyla fon oluşturulmuştur. Fakat İslam iktisadına göre faaliyette bulunacaklarını taahhüt eden yöneticiler, ellerinde yüksek meblağlı sermaye ve döviz bulunduğu halde faiz belasıyla mücadele edememişlerdir. Bugün İran'da bulunan birçok banka, câize adı altında faiz karşılığında mevduat kabul

Faize dayalı finans sistemlerinde üretimin dört faktörü bulunmaktadır. Sermayenin getirisi faiz, işgücünün getirisi ücret, toprağın getirisi kira ve müteşebbisin (mudâribin) getirisi kârdir. İslam ekonomisinde de bu dört faktör bulunmakla beraber, sermayenin getirisi faiz değil, kâr sayılmakta, bakiyenin negatif yönde seyretmesi halinde ise kâr yerine zararın olduğu kabul edilmektedir.¹⁰ Ayrıca İslam dininde meşru kazanç yolunun esasını sermaye ve emek oluşturmaktadır. Bu iki unsur ile yatırım ve üretim faaliyeti yapılmakta, elde edilen kâr, bu iki unsur arasında paylaşılmakta, meydana gelen zarar da her ikisine yüklenmektedir. İslam dininde tüccarlar, maliyeti düşüren üretim ve yatırıma teşvik edilmekte, maliyeti arttıran ve fiyatların yükselmesine sebep olan faiz, gayrimeşru faaliyetler ve israf yasaklanmakta, mudârebe, murâbaha, müsâkât, müzâraa ve müşâreke gibi akitler tavsiye ve teşvik edilmektedir.¹¹

Esasen para, meta olmadığından, bir mübadele aracı sayılmalı ve paranın karşılığında para değil bir meta veya hizmet olmalıdır. Aksi halde yüksek meblağlı zararların meydana gelmesi ve ekonomik krizlerin ortaya çıkması kaçınılmaz olur. Maalesef 1200'lü yıllardan itibaren paranın meta kabul edilerek birbiriyle değiştirilmesi, faizin meşru olduğu düşüncesi faizin piyasalardaki oranını yükseltmiş ve reel finansal sistem içinde paranın faizsiz bir yöntem ile gelir getirebileceği inancı zayıflamıştır. Reel piyasa ile reel finans sektörü arasındaki ilişkinin zayıflaması bu inancın başlıca sebeplerindedir.¹²

İslam ekonomisi düşüncesine göre insanlar, servet edinme ve bunu kullanma hakkına sahiptir. Nitekim Allah Teala'nın "*Erkekler için de çalışıp elde ettiklerinden bir pay vardır, kadınlar için de çalışıp elde ettiklerinden bir pay vardır*"¹³ mealindeki âyeti, emek vererek servet edinmenin meşruiyetine işaret etmektedir. Fakat elde edilecek servetin meşru olabilmesi, birtakım ilke ve esaslara bağlıdır. Buna göre sermayenin kullanılacağı faaliyet meşru olmalı, sermaye risk ve emek ortaklığına dayanmalı, insanlara ve topluma fayda sağlamalıdır. Böylece ekonomik toplumsal denge muhafaza edilecek, kriz ve problemlerin meydana gelmesi önlenecektir. O halde İslam iktisadı, emek ve sermaye arasındaki büyümenin adil bir şekilde olması, fakiri kollaması, emeğe değer vermesi, kriz üretmemesi ve sınıf hiyerarşisine karşı çıkması taraftarıdır. Bu temel düşüncelere sahip olan İslam iktisat sistemi, ekonomistlerin dikkatini çekmiş ve araştırmalara konu olmuştur.¹⁴

etmekte ve finansman desteğinde bulunduğu şirket ve firmalardan kâr-müzd adı altında faizli geri dönüşüm sağlamaktadır.

Pakistan'da Mevdudî'nin başını çektiği ulema sınıfı faize karşı çıkmış ve on yıl iktidarda kalan Ziyâülhak'ın desteğini yanına alarak faizi ortadan kaldırmak amacıyla "The Council of Islamic Ideology-Pakistan" (Pakistan İslam İdeolojisi Konseyi) adıyla bir kurul oluşturulmuştur. Bu kurul 15 Haziran 1980'de devlet başkanına "Faizin Kaldırılması" başlıklı bir rapor sunmuştur. Fakat on senelik bir çalışmanın ardından faiz faaliyetlerine engel olunamamıştır. Bk. (Uludağ, *İslam'da Faiz Meselesine Farklı bir Bakış*, 241-243).

¹⁰ Abdurrahman Çetin, *Katılım ve Mevduat Bankalarının Piyasa Etkinliğinin Karşılaştırmalı Analizi ve Bir Uygulama* (İstanbul: Türkiye Bankalar Birliği, 2018), 6.

¹¹ A'râf 7/31.

¹² Abdullah Durmuş vd., *İslam İktisadında Para Bakırdan Dijitale* (Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2020), 12.

¹³ Nisâ 4/32.

¹⁴ İslam İktisadının dünya ve Türkiye'deki tarihi süreci için bk. İsmail Çapak, *İslam İktisadi İlimhali* (İstanbul: Gelenek Yayıncılık, 2018), 45 vd.; Cem Korkut, *İslam İktisadında Sermaye* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2021), 263.

İslam iktisadı sistemi, mudârebe uygulaması modeliyle ve kâr-zarar esasına göre çalışmaktadır. Fonlar üretim ve istihdam yollarına kanalize edilmekte, böylece reel sektör büyümekte ve güçlü hale gelmektedir. Bu sisteme göre çalışan kurumların kredi kullandırmayı fatura ibrazına bağlaması reel sektörün büyümesi amacına matuftur. Böylece İslamî bankacılık sistemi, cari reel ekonomi ile finansal destek arasında denge oluşturmaktadır.¹⁵ Dengenin oluşması, krizlerin de rahatlıkla atlatılması anlamına gelmektedir. Bu bağlamda İslam iktisadı sistemine göre çalışan kurumlar ile konvansiyonel bankaların kriz dönemlerinde hangisinin daha stabil olduğu araştırılmıştır. Araştırma kapsamında 2006-2011 dönemi için trend analizi metoduyla bankaların yıllık finansal rasyoları incelenmiştir. Sonuç olarak 2008 genel ekonomik kriz sürecini de kapsayan dönemde katılım bankalarının karlılık, risklilik ve likidite bakımından daha stabil olduğu tespit edilmiştir.¹⁶

Sermaye-emek ortaklığı ile faize ilişkin ayrı ayrı müstakil çalışmalar yapılmış olsa da bunların birbiriyle karşılaştırılması ve sermaye emek ortaklığının faizin alternatifi olması ile alakalı müstakil çalışmalar yapılmamıştır. Yapılan çalışmalar, daha çok İslam iktisadını geniş çerçevede ele almış ve bununla ilgili kurum ve kuruluşlara yer vermişlerdir.¹⁷ Fakat bu çalışmada konvansiyonel banka sisteminde bulunan faize ve faizin meydana getirdiği krizlere işaret edilmiş, faizin yerine mudârebe uygulamasının konması, bu uygulamayla güven ortamının temin edilmesi, adaletsizliğin ortadan kaldırılması, toplumun refah seviyesinin yükseltilmesi üzerinde durulmuş ve bununla ilgili çözüm ve önerilere yer verilmiştir.

1. İslamda Faiz Kavramı ve Hükümü

Türkçede kullanılan faiz (فائض) kelimesi, Arapça bir kelime olup ribâ anlamında kullanılmaktadır.¹⁸ Sözlükte ribâ, herhangi bir şeydeki fazlalığı ve artışı ifade etmektedir. Terim olarak ribâ, borç verilen paranın belli bir süre sonunda belirli bir fazlalıkla veya herhangi bir borç ilişkisiyle meydana gelen ve süresinde ödenmeyen bir alacak için ek vade tanıyıp vade sonunda alacağın fazlalıkla geri alınmasıdır.¹⁹

¹⁵ Korkut, *İslam İktisadında Sermaye*, 276.

¹⁶ Metin Aktaş, “Stability of the Participation Banking Sector Against the Economic Crisis in Turkey”, *International Journal of Economics and Financial Issues*, 3/1, (2013), 180-189; Çetin, *Katılım ve Mevduat Bankalarının Piyasa Etkinliğinin Karşılaştırmalı Analizi ve Bir Uygulama*, 42.

¹⁷ Sermaye-emek ortaklığı ile ilgili yapılan çalışmaların bazıları şunlardır: Mabed Ali el-Cârihî, “Monetary Policy in an Islamic Framework”, *Munich Personal RePEc Archive (MPRA)*, 2015, 67547. <https://mpra.ub.uni-muenchen.de/67547/>; Erişim tarihi: 11.12.2022; Ahmet Tabakoğlu, “İslam Ekonomisinde Emek ve Sermaye Kavramları”, *İslam İktisadı* (İstanbul Bayrak Matbaası, 2005); Salih Kumaş-Elman Abdullayev, “Bir Finansman Modeli Olarak Mudârebenin Faizsiz Bankacılıkta Etkin Şekilde Kullanılması Sürecinde Sivil Toplum Örgütlerinin Aktif Rol Üstlenmesi”, *Uluslararası İslam Ekonomisi ve Finansı Araştırmaları Dergisi*, 2/1, 2016; İmran Çelik, “Meşru Bir Yatırım Aracı Olarak Mudârebe ve Günümüzde Kullanımı”, *Injosos Al-Farabi International Journal On Social Sciences/ Al-Farabi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 1/3, 2017; Zeynep Şakarcan, *İslamî Finans Yöntemlerinden Biri Olan Emek-Sermaye Ortaklığının Günümüzdeki Yeri: Bir Saha Çalışması*, Sabahattin Zaim Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 2021; Abdullah b. Ömer, el-Mudârebetü’ş-şeriyye el-bedîlî’l-İslamî li’l-fâideti’r-rabeviyye, *1st International Islamic Heritage Conference*, 2015, 388-408.

¹⁸ Abdurrahman b. Yahya el-Muallimî, *Cevâbü’l-istiiftâ’*, ‘an hakikati’r-ribâ, thk. Muhammed Uzeyr Şems (b.y.: Dârü İlmî’l-Fevâid, 1434), 18/401.

¹⁹ Heyet, *İlmihal II*, 2/441.

Ribâ/faiz, Kur'ân ve Sünnet'te açık bir şekilde yasaklandığından klasik dönemin bütün İslam hukukçuları tarafından haram kabul edilmiştir.²⁰ İslam hukukçularına göre faizin her türlü haram olduğu gibi faiz şüphesi olan her türlü faaliyet ve ticaret de haramdır. Faiz konusundaki bu hassasiyetlerinden dolayı İslam hukukçuları menfaat beklentisiyle verilen karzları/borçları bile faiz saymışlardır.²¹ Bununla ilgili görüşlerini Hz. Peygamber'den rivayet edilen "Menfaat karşılığı verilen bütün borçlar ribâdır."²² şeklindeki hadise dayandırmışlardır. Zira tek taraflı olan menfaatler borç ilişkisine bile dayansa geçerli sayılmamıştır.²³ Muasır bazı bilginler ise Kur'ân'da yasaklanan faizin bütün faiz çeşitleri değil ed'âf-ı mudâafe/katlı faiz türü olduğunu ileri sürmüşlerdir.²⁴ Ancak faiz yasağıyla ilgili ileri sürülen bu görüşlerin klasik dönem İslam hukukçularının düşüncesine aykırı olduğu gayet açıktır. Bu görüşlerin asıl sebebi kapitalist ekonomik sistem karşısında geri kalan İslam toplumunun kalkındırılması ve zor durumda kalan Müslümanlara finans sağlama yollarının geniş tutulması arzusudur. Fakat her ne sebeple olursa olsun hakkında açık nassın bulunduğu bir hükmün değiştirilmesi mümkün değildir.²⁵ Maalesef günümüzdeki İslam toplumunda dinî ve ahlakî hassasiyet yok olmuş, faizli alışverişler yaygınlaşmış, üstelik Müslümanların hayatının ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Müslümanların bu atmosferden kurtulmaları için Müslüman iktisatçılar, dinen yasak, ahlaken etik olmayan faizin yerine makro ekonomik düzenin kabul edebileceği alternatif uygulamalar oluşturmalı, finansal faaliyetlere az maliyetli, yüksek karlı argümanlar sunmalı, finansal kaynak temini probleminde çözüm bulmalı ve sıfır faizli kredi imkanları üretmelidir. Günümüz iktisadi problemlerine genel ve kalıcı dini temelli çözümler üretildiği takdirde bütün Müslümanlar, hatta bütün insanlar, zamanla bunları benimseyecek ve faiz kısılcısından kurtulacaktır. Aksi halde her fırsatta faizin haram olduğunu ifade etmek, faizden kaçınmak için çözüm olmadığı gibi işin hem ucuz hem de kolayına kaçmaktır. Faizin yasaklanmasının en önemli sebeplerinden biri de ekonomi piyasalarında meydana gelen krizlere sebep olmasıdır. Faiz kavramının kapsamlı bir şekilde bilinmesi ve mudârebe uygulamasına ne derece ihtiyaç duyulduğunun iyi anlaşılması için faizin sebep olduğu kriz realitesinin iyi bilinmesi gerekir.

2. Faizin Ekonomik Krizlere Sebep Olması

İnsan, sosyal bir varlık olduğundan dolayı diğer insanlarla iletişim ve etkileşim içerisinde olmuştur. Öteden beri insanlar aralarındaki iletişimi ve etkileşimi karşılıklı konuşma ve işaretlerle yaptıkları gibi, ateş dumanı, güvercin, telgraf, telefon ve internet ağı vasıtasıyla yapmışlardır. Özellikle günümüzde internet ile olan iletişim bu iletişim ve etkileşimin zirvesini oluşturmaktadır. İletişim araçlarının hızlı bir şekilde gelişmesi

²⁰ İbn Abdilberr, Ebû Amr Yusuf b. Abdillâh b. Muhammed, *el-Kâfi fi fikhi ehli'l-Medine*, thk. Muhammed Ahyed el-Moritânî (Riyad: Mektebetü'r-Riyad, 1980), 2/633; Mâverdi, Ebû'l-Hasn Ali b. Muhammed b. Muhammed, *el-Hâvi'l-kebîr fi fikhi mezhebi'l-İmam eş-Şâfiî*, thk. eş-Şeyh Ali Muhammed Muavvid (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1999), 5/74.

²¹ Osman b. Ali b. Mahcen Zeyla'î, *Tebyînü'l-hakâik şerhü Kenzi'd-dekâik* (Kahire: Bulak, 1313), 6/29.

²² Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 5/573.

²³ Süleyman Kaya, *Fıkah Konusunda Bilinmesi Gereken 88 Soru* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2019), 242.

²⁴ Caiz olan ve olmayan ribâ hakkındaki görüşler için bk. Sami Hasan Ahmed Hamdo, *Tetvîrü'l-a'mâli'l-masrifîyye* (Amman: Mektebetü'ş-Şark, 1976), 207 vd.; Özsoy, "Faiz", *DİA*, 12/110-126

²⁵ Değişebilen ve değişmeyen hükümlerin sınırı için bk. Bedri Aslan, *İslam Hukukunun Esnekliği* (İstanbul: Fecr Yayınları, 2019), 58.

globalleşme ve küreselleşmeyi beraberinde getirmiştir. Kitle iletişim araçları vasıtasıyla Amerika, savunduğu özel mülkiyet yöntemini sosyalist düşünceye kabullendirme ve kendi para birimi olan doları dünya parası haline getirme faaliyetlerinde başarılı olmuştur. Dünya gerek kitle iletişim araçları gerekse Amerikan'ın para birimi olan dolar vasıtasıyla birbirine sıkı bir şekilde bağlanmıştır. Dolayısıyla dünyanın herhangi bir yerindeki ekonomik piyasalarda meydana gelen ekonomik kriz, dünyanın diğer bölgelerindeki ekonomiyi de etkilemekte ve buna bağlı olarak olumsuzluklar yaşanmaktadır. Dünyada meydana gelen global krizler, 1810 yılından başlayıp günümüze kadar devam etmiş ve neredeyse ortalama her on yılda bir tekrar etmiştir.²⁶

Ekonomistler, krizlere yol açan faktörleri farklı bakış açılarıyla tespit etmeye çalışmışlardır. Bazılarına göre krizlerin sebebi, ekonomik istikrar noktasında gerekli düzenlemelerin ve denetimlerin yapılmamasından dolayı finansal sistemde meydana gelen liberalizasyondur. Bazılarına göre ise finansal araçların aşırı hırsından dolayı spekülasyon mal fiyatlarının balonunun patlamasıdır. Diğer bazılarına göre ise kısa dönem uluslararası yükümlülüklerin kısa dönem varlıklardan daha büyük olmasının yarattığı vade uyumsuzluğudur.²⁷ Ayrıca kıtlıklar, doğal afetler ve salgın hastalıkların da krizlerin meydana gelmesinde etkili olduğu söylenebilir. Nitekim son iki yılda dünyayı kasıp kavuran COVID-19 hastalığı bütün dünyayı ekonomik krizle karşı karşıya bırakmıştır.²⁸ Krizlerin meydana gelmesinde bu faktörlerin her birinin ayrı ayrı etkisinin olduğu noktasında genel bir kanaat hasıl olsa da şu ana kadar ana sebebinin ne olduğu noktasında kat'î bir düşünce oluşmamıştır. Herkesin üstünde görüş birliğine vardığı kriz faktöründen söz edilemediğinden genel bir çözüm reçetesi de sunulamamıştır. Ancak bize göre ekonomik krizlerin meydana gelmesinde dile getirilen faktörlerin etkisi olsa da bu faktörleri harekete geçiren ve kapsamlı bir etkiye sahip olan faizdir. Zira faiz, daha önce de ifade ettiğimiz gibi emtia ve hizmet mübadelesinde kullanılması gereken paranın kendi cinsiyle yapılan mübadelesinden kaynaklandığı ekonomik boşluğu meydana getirmekte, bu ise krizlere sebep olmaktadır. Nitekim ekonomik krizlerin meydana gelmesinin sebeplerinden en önemlisi konvansiyonel bankalar tarafından paranın özelliğinin değiştirilmesidir. Normalde para bir mübadele aracı sayılmaktadır. Fakat konvansiyonel bankalar, paranın bu vasfını değiştirerek parayı faizli borç ilişkilerinde kullanmış, reel ekonomiye katkı sağlamak yerine sadece finans enstrümanlarıyla ilgilenmişlerdir. Bu da finansal krizlerin ve likidite sorunlarının ortaya çıkmasına sebep olmuş, ekonomik tüm taraflar borç yükü altına girmiş ve sonraki dönemlerde büyük krizlerin meydana gelmesine sebebiyet vermiştir. Bu durum bütün tarafları etkilemiş hatta kendisini meydana getiren söz konusu bankaları bile tehdit etmiştir.

Faiz temelli akitlerde her halükârda faiz veren taraf kârdadır. Zira faizle borçlanan taraf, kendi aleyhine bile olsa hatta yok olsa bile kapitalin sahibine borcunu faiziyle ödemek zorundadır. Bu da veren tarafın haksız bir şekilde sürekli büyümesine sebep olmaktadır. Fakat bu büyüme, karşı tarafın küçülmesine hatta yok olmasına bağlı olduğu için adil bir büyüme

²⁶ Selahaddin Sultan, *el-Ezmetü'l-âlemiyye ve'l-mudârebetü's-şer'iyye* (İstanbul: 2009), 10.

²⁷ Chapra, *İslam İktisadında Ahlak ve Adalet*, 115.

²⁸ 2020'den beri devam eden COVID-19 hastalığının sosyal yapının her alanını etkilediği gibi ekonomi ve finans sektörünü de etkilemiş ve bu etki halen devam etmektedir.

sayılmamaktadır. Zira ekonomide sağlam büyümenin olması için üretim unsurları arasındaki denge önemli bir yere sahiptir. Fakat faizli bir ekonomik modelde emek sermaye arasındaki dengeyi kurmak ve korumak mümkün değildir.²⁹ Öte yandan üretimin önemli unsurları sayılan sermaye ve emeğin dengeli yürümesi, daha sonra meydana gelebilecek krizleri dizginler. Bu yüzden İslam iktisadına göre kazancın/kârın sadece taraflardan birine ait olduğu anlaşmalar, faizli akitler bünyesinde sayılmış ve geçerli kabul edilmemiştir.³⁰ İslam iktisadında mudârebe, murâbaha ve müşâreke gibi uygulamaların meşru olmasının temelinde yatan sebep de budur. Kaldı ki meydana gelen zararın tamamını bir tarafa tazmin ettirmek ahlaken bile doğru değildir.

Öteden beri konvansiyonel sistemin krizleri meydana getirmeye sebep olduğu gibi krizlere karşı olan dirençsizliği de bilinmektedir. Özellikle 2008 yılında aşırı borç ile birlikte yaşanan düzenleyici ihmaller sebebiyle konvansiyonel finans sistemlerinde milyarlarca dolar yok olmuştur. Buna mukabil İslamî Finans Kurumları yüksek riskli konut kredisi krizinden nispeten zarar görmemiştir. Bu da İslamî finans yöntemlerine olan yönelişi arttırmış ve İFK'lerin konvansiyonel bankaların yerine geçebilecek ve uyguladıkları modellerin tek alternatif olduğu ispatlanmıştır. İtalyan ekonomist Loretta Napoleoni 2008 yılında düzenlenen “Küresel İstikrarsızlık: Nedenler, Sonuçlar ve İyileştirmeler” konulu toplantıda “yeni ekonomik sistem” olarak tanımladığı İslamî finansın benimsenmesi gerektiği çağrısında bulunmuştur.³¹

Mudârebe uygulaması, İslamî finans sisteminin önemli uygulamalarından sayılmaktadır. Teferruatıyla olmasa da ana hatlarıyla mudârebenin ne olduğunu bilmek faizli finans sistemine alternatifi olup olamayacağı noktasında bize kolaylık sağlayacaktır.

3. Mudârebenin Kavramsal Çerçevesi ve Mudârebe Akdi

Sözlükte mudârebe, yeryüzünde yolculuğa çıkmak anlamındaki d-r-b maddesinden türetilmiştir. Terminolojide emek-sermaye ortaklığı anlamına gelen mudârebe akdi, bir kimsenin belli bir miktar sermayesini işletmeciye ticaret amacıyla vererek, elde edilecek kârı, anlaşma esaslarına göre paylaşımları ve meydana gelebilecek zarara sermaye sahibinin katlanması esasına dayanan ortaklıktır.³² Bu isimlendirmede “وأخرون يضربون في الارض يبتغون... من فضل الله... Bir kısmınız Allah'ın lütfundan rızık aramak üzere yer yüzünde yol tepecekler.”³³ şeklindeki âyetin etkili olduğu söylenmektedir. Zira yol tepmek anlamında olan (ضرب) fiilinden hareketle bu uygulamaya mudârebe; emek ve tecrübesiyle yol tepen kimseye ise mudârib denilmiştir. Ortaklığa sermayesi ile iştirak eden kimseye de rabbü'l-mal denir.³⁴ Bu uygulamaya Irak bölgesi fakihleri mudârebe kavramını, başta Maliki fakihler olmak üzere hicaz bölgesi fakihleri ise mukâraza/kırâz kavramını kullanmaktadırlar.³⁵ Sözlükte kesip

²⁹ Ahmet Tabakoğlu-İsmail Kurt, *Faizsiz Yeni Bir Banka Modeli* (İstanbul İSAV Yayınları, 1987), 33.

³⁰ Ebû Muhammed Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme, *el-Muğni*, (b.y.: Mektebetü'l-Kahire, 1968), 4/240.

³¹ Angelo M. Verandos, *İslamî Bankacılık ve Finansta Güncel Meseleler*, Çev. Serap Turgut Umut (İstanbul: İktisat Yayınları, 2020), 197.

³² Ebû Muhammed Abdülvehab b. Ali b. Nasr Kâdî Abülvehab, *et-Telkîn fi'l-fikhi'l-Mâlkî*, thk. Ebû Uveys Muhammed (b.y.: el-Kütübi'l-İlmiyye, 1425/2004), 2/160; Hamdi Döndüren, *İslamî Ölçülerle Ticaret Rehberi* (İstanbul: Erkam Yayınları, 2014), 89.

³³ Müzzemmil 73/20.

³⁴ M. Hamdi Yazır, *Alfabetik İslam Hukuku ve Fıkıh İstilahları Kamusu* (İstanbul: Eser Neşriyat, 1997), 4/130.

³⁵ Kâdî Abülvehab, *et-Telkîn*, 2/160; Abdullah Çolak, *İslam Borçlar Hukuku* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2000), 335.

ayırarak anlamından yola çıkarak, terimleşen kırâz kelimesi, sermaye kârının kesilerek taraflar arasında paylaşılmasına denilmiştir.³⁶ Mudârebe uygulamasına uyku ortaklığı da denilmektedir. Bu isimle anılması rabbü'l-mal olan finansörün, sözleşmede yer alan şartları belirleme noktasında söz sahibi olsa da bizzat işe karışmaması sebebiyledir.³⁷

Rabbü'l-mâl/sermayedar ve çalışan arasındaki ilişki, aşamalara göre farklı isimlendirilmiştir. Başlangıçta sermayenin mudâribe verilmesi vedî'a, bunun mudârib tarafından işletilmesi vekalet, bu işletmeden kâr elde edildiği andan itibaren şirket, yapılan sözleşmeye aykırı davranıldığı anda gasp sayılmaktadır. Sözleşmede kârın tamamının rabbü'l-mâl'e ait olduğu belirtilirse bidaa/ابضاع/بضاعة,³⁸ kârın tamamının mudâribe ait olması üzerine sözleşme yapılırsa karz meydana gelmiş olur.³⁹

Mudârebenin meşruiyeti Kur'ân, sünnet ve icmâ ile sabit olmuştur. Bununla ilgili Kâsânî (v. 587/1191) şu ifadeleri kullanmıştır: “Mudârebe akdinde mudâribin ücreti ve işi malum olmadığından kural/kıyâs gereği bu akdin meşru olmaması gerekir. Fakat Kur'ân, sünnet ve icmâda mudârebe akdine yer verildiği için bu akit meşru sayılmıştır. Zira ‘Bir kısmınız Allah'ın lütfundan rızık aramak üzere yer yüzünde yol tepecekler.’ şeklindeki âyet mudârebe uygulamasına işaret etmektedir.”⁴⁰

İbn Abbas'ın hadisine göre mudârebe akdinin meşru olduğu anlaşılmaktadır. Rivayete göre İbn Abbas bir kimseyle mudârebe akdi yaptığı zaman ondan sermayesiyle deniz ticareti, canlı (hayvan) alışverişi yapmamasını ve sermayesini derelerde (kuytu yerlerde) barındırmamasını istemiştir. İbn Abbas'ın bu şekilde yaptığı mudârebe akdi Hz. Peygamber'e arz edilince o da bunu geçerli saymıştır.⁴¹ Başka bir hadiste de Hz. Peygamber üç şeyde bereket bulunduğunu bunlardan birinin mukâraza akdi olduğunu buyurmuştur.⁴² Konu ile ilgili rivayet edilen bu hadislerin zayıf olduğu iddia edilse de farklı yollarla rivayet edilmeleriyle kuvvet kesp ettikleri söylenebilir. Sahâbenin de mudârebe akdi yaptığı yönünde birçok rivayet nakledilmiştir.⁴³

Mudârebe akdinin caiz olduğu noktasında icmâ vardır. İbnü'l-Münzir, mudârebe akdinin caiz olduğu ile ilgili icmâ olduğunu,⁴⁴ Serahsi (v. 483/1090), “Mudârebe akdinin

³⁶ Alâuddîn Ebû Bekir b. Mesud b. Ahmed el-Kâsânî, *Bedâi' u's-sanâi' fî tertibi's-şerâi'* (b.y.: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1986), 22/18.

³⁷ Kâsânî, *Bedâi' u's-sanâi'*, 6/84; Filiz Eryılmaz-Mehmet Yüce, *Suudi Arabistan'da Katılım Bankacılığı ve Tarihsel Gelişimi* (Ankara: Gece Kitaplığı, 2020), 20.

³⁸ Kâsânî, *Bedâi' u's-sanâi'*, 6/86; Nevevî, Ebû Zekeriyâ Muhyiddin b. Şeref, *Ravdatü't-tâlibîn ve umdetü'l-müftîn*, tah. Zühre Çavuş (Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1991/1412), 5/123.

³⁹ Ebû Bekr Alâuddîn Muhammed b. Ahmed b. Ebî Ahmed es-Semerkandî, *Tuhfetü'l-Fukahâ* (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994), 3/21; Muhammed b. Ebî Bekir b. Eyyüp b. Kayyim el-Cevziyye, *Zâdü'l-me'âd fî hedyi hayri'l-ibâd* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1415/1994), 1/155.

⁴⁰ Kâsânî, *Bedâi' u's-sanâi'*, 6/79. Esasen söz konusu âyetin mudârebe uygulamasına delil olduğu kat'i değildir. Zira âyetin anlamı geniş kapsamlı olup konusu, çalışma ve helal kazanma olan bütün uygulamaları içine almaktadır.

⁴¹ Dârekutnî, Ebû'l-Hasan Alib. Ömer b. Ahmed b. Mehdi b. Mesud, *Sünenü Dârekutnî* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2004), 4/52.

⁴² İbn Mâce, *Sünenü İbn Mâce*, 2/768.

⁴³ Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Âmir el-Ebâhi el-Medenî, *el-Muvattâ'*, thk. Bişâr Avvâd Maruf (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1412), 4/992; Dârekutnî, *Sünenü Dârekutnî*, 4/23. Mudârebenin sünnetteki yeri ile ilgili geniş açıklama için bk. İmran Çelik, “Meşru Bir Yatırım Aracı Olarak Mudârebe ve Günümüzde Kullanımı”, 365-381.

⁴⁴ İbnü'l-Münzir, Ebû Bekir Muhammed b. İbrahim, *el-İknâ' li İbni'l-Münzir*, thk. Abdullah b. Abülaziz el-Cibrîn (b.y.: 1408), 1/270.

sünnet ve icmâ ile meşru hale geldiğini”,⁴⁵ İbn Rüşd (v. 595/1198), mudârebe akdinin caiz olduğu noktasında hilaf bulunmadığını ifade etmiştir.⁴⁶ İbn Teymiye’ye (v. 728/1328) göre, mudârebe akdinin meşru olduğuna ilişkin nakledilen icmânın mesnedi, Hz. Peygamber’in, mudârebe uygulamasını takrir etmesi ve bizzat kendisinin Hz. Hatice’nin maliyla mudârebe akdi kapsamında çalışmış olmasıdır.⁴⁷

Kâsânî’nin de ifade ettiği gibi mudârebe akdi her ne kadar kıyasa aykırı olsa da mesnedi Kur’ân ve sünnet olduğundan dolayı caiz kabul edilmiş ve bu yönde icmâ oluşmuştur. Fakat İbn Teymiye ve İbnü’l-Kayyim el-Cevziyye (v. 751/1350) gibi bazı fakihler, mudârebe akdinin mu’âveze değil müşâreke türü akitlerden sayıldığını, dolayısıyla ücret ve akit konusunun bilinmesine gerek olmadığını ifade ederek bunun kıyâsî olduğunu iddia etmişlerdir.⁴⁸ Öte yandan İbn Rüşd mudârebe akdinin meşruiyetini, Şâri’in insanlara merhamet etmesi ve kolaylık tanınması kabilinden bir uygulama olduğunu dile getirmiştir.⁴⁹

Mudârebe akdi sermaye ve emek ortaklığıdır. Her ikisi birbirini tamamlamaktadır. Mal sahibi sermayesiyle mudâribi, mudârib ise emeğiyle mal sahibini desteklemektedir. Tarafların bu yöntemle birbiriyle dayanışması, mudârebenin meşru sayılmasının hikmetlerindedir. Öte taraftan Şâri’in meşru kıldığı her uygulamada maslahat vardır. Mudârebe akdinin meşru sayılmasında da maslahat bulunmaktadır. Böylece mudârebe akdi kapsamında taraflar arasında yardımlaşma ve dayanışma olmakta, her iki tarafın mağduriyeti bertaraf edilmekte, durağan olan fonlar, ekonomik hayatta hareket bulmakta ve neticede toplum, bundan yarar elde emektedir.

Mudârebe akdi bağlayıcı bir akit değildir. Taraflardan her biri istediği zaman akdi feshedip akitten ayrılabilir.⁵⁰ Akit fesholdükten sonra mudârebe sermayesiyle alışveriş yapmak geçersizdir. Ancak daha önce alış satışı yapılan aynî mallar mevcut ise bunlar satılarak rayiç paraya çevrilmeli, borçlar ödendikten ve haklar yerine getirildikten sonra kâr ve zarar taraflar arasında paylaşılmalı ve böylece mudârebe akdi sona erdirilmelidir.

Fakihlerin çoğuna göre mudârebe akdinin beş rüknü bulunmaktadır.

- 1- İcab ve kabul: Tarafların rızasını dışa yansıtan lafızlardır.
- 2- Taraflar (âkidler): Bunlar, sermaye sahibi ve çalışan kimse/mudâribtir.
- 3- Sermaye: Mudârebe akdinin kurulması ve devam etmesi için gerekli olan ana paradır.
- 4- Çalışma: Kâr elde etmek için faaliyetin bulunmasıdır.
- 5- Kâr elde etmek: Mudârebe akdinin kâr amaçlı olması gerekmektedir.⁵¹

⁴⁵ Serahsî, Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl, *el-Mebsût* (Beyrut: Dârü’l-Ma’rife, 1993), 22/18.

⁴⁶ İbn Rüşd, Ebü’l-Velid Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Ahmed, *Bidâyetü’l-müctehid ve nihâyetü’l-muktesid* (Kahire: Dârü’l-Hadis, 2004), 4/21.

⁴⁷ İbn Teymiyye, Takıyuddîn Ebü’l-Abbas Ahmed b. Abdullah, *Mecmû’u’l-Fetâvâ*, thk. Abdurrahman b. Muhammed b. Kasım (Medinetü’l-Münevver: Mecma’ Melik Fehd, 1995), 19/195.

⁴⁸ İbn Teymiyye, *Mecmû’u’l-Fetâvâ*, 20/506.

⁴⁹ İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-Müctehid*, 4/21.

⁵⁰ İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-Müctehid*, 4/24.

⁵¹ Bevvâk, Muhammed b. Yusuf b. Ebî Kasım b. Yusuf el-Abderî, *et-Tâc ve’l-İklil li Muhtasarı Halil* (b.y.: Dârü’l-Kütübü’l-İlmiyye, 1994), 7/438.

Hanefî fakihler, icab ve kabul dışındaki rükünleri, mudârebe akdinin şartları olarak kabul etmişlerdir.⁵²

Mudârebe akdinin şartları şunlardır:

a) Mudârebe akdi bir eşya ya da bir şahıs ile sınırlandırılmaması gerekir. Buna göre ‘Ali’de bulunan şu arabayı alıp satmak ya da sadece Mehmet ile aşveriş yapmak üzere seninle mudârebe akdi yaptım’ gibi ifadelerle yapılan mudârebe akdi geçerli değildir. Hanefî fakihlere göre ise mudârebe akdinde herhangi bir sınırlandırılma yapılmış ise akit geçerli olduğu gibi buna uyulması da gerekmektedir.⁵³

b) Tarafların meydana gelen kâr oranında ortak olmaları gerekmektedir. Böylece sermaye sahibi sermayesine, çalışan kimse de çalışmasına karşılık kâr elde etmektedir. Aksi halde eğer kâr, taraflardan sadece birine verilirse bu akit mudârebe akdi sayılmamaktadır.⁵⁴

c) Sermaye sahibi, yapılacak ticaret ile ilgili mudârebe/çalışana müdahale etmemesi gerekmektedir. Buna göre sermaye sahibi mudârib ile birlikte çalışırsa akit geçersiz sayılır.⁵⁵ Hanbelî fakihlerin yaygın görüşüne göre ise sermaye sahibinin mudârib ile çalışması mümkündür.⁵⁶

Sermaye sahibi izin vermedikçe mudâribin sermaye ile yolculuğa çıkmaması, mudârebe sermayesinden kendi özel işlerine harcamada bulunmaması, izinsiz olarak başka biriyle mudârebe akdi ve veresiye satış yapmaması, sermaye ve elde edilen kâr ile ticaret yapması ve tüccarların yapması gereken işleri yapması mudâribin görevleri arasındadır.⁵⁷

Taraflardan birinin ya da ikisinin mudârebe akdini feshetmesi, aklını yitirmesi, ölmesi veya sermayenin yok olması gibi durumlarda mudârebe akdi son bulmuş olur.⁵⁸

Mudârebe akdi hakkında bilinmesi gereken hususlardan biri de taraflar arasında meydana gelen anlaşmazlıklardır. Bu anlaşmazlıkların bir kısmında çalışan, bir kısmında ise sermaye sahibi tasdik edilir. “Sıfatı arızada asıl olan ademdir.”⁵⁹ kuralından hareketle mudârebe akdinde kâr olup olmadığı noktasında anlaşmazlık meydana gelirse kâr olmadığı kabul edilir. Ancak kâr olduğu yönünde bir kanıt varsa kâr olduğuna kanaat edilir. Bir eşyanın mudârebe akdi kapsamında alınıp alınmadığı hakkında anlaşmazlık meydana gelirse yemin etmek kaydıyla çalışanın iddiası kabul edilir. Taraflar, sermayenin miktarı veya cinsi noktasında anlaşmazlığa düşerlerse yemin etmek kaydıyla çalışanın iddiası kabul edilir. Zira alışverişte bulunan taraf mudâribtir. Miktarını ve cinsin ne olduğunu o daha iyi bilmektedir. Mudârib sermayenin yok olduğunu, sermaye sahibi ise yok olmadığını veya mudârib sermayeyi iade ettiğini sermaye sahibi ise iade olmadığını iddia ederse yemin etmek kaydıyla

⁵² Kâsânî, *Bedâi’u’s-sanâi’*, 6/79 vd.

⁵³ Mevsilî, Abdullah b. Mahmud b. Mevdud, *el-İhtiyâr li ta’lîli’l-muhtâr* (Kahire: Matba’attü’l-Halebî, 1937), 3/21.

⁵⁴ Kâsânî, *Bedâi’u’s-sanâi’*, 6/86.

⁵⁵ Zeyla’î, *Tebyînü’l-hakâik*, 5/56; Râfi’î, Abdü’l-Kerim b. Muhammed b. Abdilkerim, *Fethü’l-azîz bi şerhu’l-Veciz*, thk. Ali Muhammed (Beyrut: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1997), 6/10.

⁵⁶ Merdâvî, Alaüddin Ebü’l-Hasan Ali b. Süleyman, *el-İnsâf fi ma’rifeti’r-râcihi mine’l-hilâf*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin (Kahire: Hicr li’t-Tibâ’î, 1995), 14/73.

⁵⁷ Kâsânî, *Bedâi’u’s-sanâi’*, 6/87; İbn Kudâme, *el-Muğni*, 5/29-30.

⁵⁸ Kâsânî, *Bedâi’u’s-sanâi’*, 6/109; Şirbînî, Şemsüddin Muhammed b. Ahmed, *Muğni’l-muhtâc ilâ marifet meâni elfâzi’l-Minhâc* (b.y.: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1994), 3/415; İbn Kudâme, *el-Muğni*, 5/46-47.

⁵⁹ Madde 9.

çalışanın iddiası kabul edilir. Zira çalışan kimse güvenilir sayıldığından asıl olan onun sözünün geçerli olması ve tazmin ettirilmemesidir. Sermaye yok olduktan sonra sermaye sahibi, sermayeyi karz akdiyle verdiğini, çalışan kimse ise mudârebe akdiyle aldığını iddia ederse sermaye sahibi yemin ettirilir. Yemin ederse onun iddiası kabul edilir. Taraflar sözleştikleri oran hakkında ihtilaf eder, taraflardan biri üçte bir, diğeri ise dörtte bir oranında anlaştıklarını iddia ederse her iki taraf hem müdde'î/davacı hem de müdde'â aleyh/davalı konumunda oldukları için yemin ettirilirlir. Her iki taraf yemin ederse dava düşer. Böylece sermaye sahibi meydana gelen kârın tamamını, çalışan ise emsal ücret alır.⁶⁰

Uygulamada mudârebe akdinin şu farklı şekilleri bulunmaktadır:

a) Sermaye sahibi ve mudârib denilen iki taraf arasında yapılan mudârebe akdidir. Taraflardan birinden çalışma, bilgi ve beceri, diğerdinden de sermaye olmak üzere yapılan akittir.

b) İki kişinin bir başkasından sermaye alarak birlikte çalışmalarını yöntemiyle yapılan mudârebe akdidir. Bu şekilde yapılan mudârebe akdine şirketü'l-vücûh ismi de verilmektedir. Hanefî ve Hanbelî fakihlere göre bu tür mudârebe akdi geçerli olsa da Malikî ve Şâfiî fakihlere göre ise geçerli değildir.⁶¹

c) Finansmanların ve çalışanların birden fazla olduğu mudârebe akdidir.⁶² Genel itibarıyla günümüzde katılım bankalarının işleyiş şekli mudârebe akdinin bu yöntemine göre olmaktadır. Zira katılım bankaları birçok müşterisinden sermaye toplayıp bunu birçok müşterisine vererek çalıştırmakta, akabinde elde edilen kâr, mevduat sahiplerinin hisselerine göre dağıtılmaktadır.

d) İki sermayedarın sermayesi ve bunlardan birinin çalışmasıyla yapılan mudârebe akdidir.⁶³

e) Sermaye sahibinin hem sermayesi hem de çalışmasıyla başka biriyle yaptığı mudârebe akdidir. Bu şekilde yapılan mudârebe akdi, Hanbelî fakihlere göre geçerli olsa da diğer fakihler buna cevaz vermemişlerdir.⁶⁴ Zira daha önce de ifade ettiğimiz gibi sermaye sahibi mudâribi serbest bırakmalıdır.

f) Sermaye sahibi ile mudârib arasında yapılan sözleşmenin akabinde mudâribin başka biriyle mudârebe akdi yapmasıdır. Hanbelî fakihler, bu yöntem ile yapılan mudârebe akdini, birinci mudâribin hiçbir riske katlanmadığı ve faaliyette bulunmadığı gerekçesiyle caiz görmemişlerdir.⁶⁵ Fakat Hanefî ve Şâfiî fakihler ise birinci mudâribin bilgi ve tecrübesiyle riske katlandığı ve faaliyet alanı araştırıp bulduğu gerekçesiyle caiz görmüşlerdir.⁶⁶

⁶⁰ Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi'*, 6/109; Sahnûn, Abdüsselam b. Said b. Habib et-Tenûhî, *el-Müdevvene* (b.y.: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1994), 3/661; Şîrâzî, Ebû İshak İbrahim b. Ali, *el-Mühhezzeb* (b.y.: ts.), 2/234; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 5/55.

⁶¹ Bâbertî, Muhammed b. Muhmud Ekmelüddin Ebû Abdillâh, *el-İnâye şerhü'l-Hidâye* (b.y.: Dârü'l-Fikr, ts.), 6/189; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 4/38; İmrânî, Ebû'l-Hüseyn Yahya b. Ebi'l-Hayr b. Salim, *el-Beyân fî Mezhebi'l-İmam eş-Şâfiî*, thk. Kasım Muhammed en-Nuri (Cidde: Dârü'l-Minhâc, 2000), 6/374; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 7/121.

⁶² İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 7/121.

⁶³ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 7/134.

⁶⁴ Râfi'î, *Fethü'l-azîz*, 12/9; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 7/136.

⁶⁵ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 7/108.

⁶⁶ Serahsî, *el-Mebsût*, 22/104.

4. Faiz Sistemi İle Mudârebe Arasında Mukayese

İslam'dan önceki cahiliye döneminde hicaz bölgesinde kamu otoritesi boşluğundan kaynaklı faiz ve tefecilik zirveye ulaşmış, adaletsizlik ve çıkarıcılık yaygınlaşmıştı. Bu bağlamda zengin fakiri eziyor, orta ve küçük seviyedeki esnaf ve tüccarların büyüüp gelişmesi imkânsız hale geliyordu. Böyle bir ortamda İslam, ahlak kuralları başta olmak üzere toplumsal adalete öncelik vermiş, zenginlerin oturarak para kazanmasına, fakirlere haksızlık yapılmasına kalkan mahiyetinde birtakım ilke ve esaslar koymuştur.⁶⁷

İslam iktisadında faizin alternatifi olan birçok akit bulunmaktadır. İktisadi faaliyetler, bu akitlere göre yapılırsa faiz uygulamalarının hiçbirine ihtiyaç duyulmayacak ve helal kazanç elde edilecektir. Başta mudârebe akdi olmak üzere, müşâreke, murâbaha, müzâra'a, müsâkât, i'âre, karz-ı hasen, icâre (leasing), istisnâ', selem, teverruk ve sukûk akitleri bu akitlerden bazılarıdır. İslamî bankacılık sistemiyle çalışan katılım bankaları bu akitlerden bir kısmını halen uygulamaktadır.⁶⁸

Konvansiyonel bankalar, faizli mevduat toplayıp bunu faizli kredi olarak müşterilerine vermesi yerine mevduat sahiplerini tevdi ettikleri oranda bankaya ortak yapıp mudârebe usulü ile onların fonlarını değerlendirebilirler. Aynı şekilde müşterilerine faizli kredi sağlamaktansa onlara mudârebe usulü ile kâr zarar ortaklığı akdiyle finansman sağlayabilir, böylece faizli sistemin alternatifi olan mudârebe akdi kapsamında hareket etmiş olurlar.⁶⁹

Mudârebe uygulamasının, faizsiz faaliyette bulunan kurumlarda beklenen seviyede yaygın olduğu söylenemez. Söz konusu kurumlarda satış tabanlı modelin işlem hacmi, mudârebe uygulaması işlem hacminden çok daha fazladır. Bunun sebebi muhtemelen bu kurumların efektif enstrümanları yönetemediklerinden ve risk taşımak istememelerinden kaynaklanmaktadır. Ayrıca bu kurumların tam kapasite kâr-zarar yöntemiyle faaliyet sürdürebilmeleri için yeterli tecrübe ve donanımına sahip, yetenekli ve tecrübeli beşerî sermayeye ve kurumsal yapıya sahip olmaları gerekmektedir. Aksi halde pek çok bilim insanının ifade ettiği gibi kâr zarar ortaklığı modelinin toplam finansman içindeki payı ciddi oranda artmadıkça faizin yasaklanmasından kaynaklanan sosyo-ekonomik faydalar tam olarak gerçekleşmeyecektir.⁷⁰ Mudârebe akdi uygulamasının beklenen seviyede yaygın olmamasının sebeplerinden biri de zararın sadece sermaye sahibine yüklenmesidir. Esasen bu zararın üçüncü kişiler tarafından karşılanması meşrudur. Bu kapsamda günümüz ekonomik piyasada meydana gelen kur farkından doğan zararın devlet tarafından karşılandığı gibi mudârebe akdinden dolayı meydana gelen zararın da devlet tarafından karşılanması, mudârebe akdinin meşruiyetine zarar getirmez; aksine bu akdin yaygın hale gelmesi noktasında teşvik sağlayacaktır. Öte yandan mudâribin güvenilirliğinin araştırılması ve kredibilitésinin sorgulanması risk oranını düşürecek ve bu uygulamayı cazip hale getirecektir.⁷¹

⁶⁷ Durmuş vd., *İslam İktisadında Para Bakırdan Dijitale*, 10.

⁶⁸ Eryılmaz-Yüce, *Suudi Arabistan'da Katılım Bankacılığı ve Tarihsel Gelişimi*, 17.

⁶⁹ Abdülaziz Beki, *İslam'da Modern Ticari Meseleler* (Ankara: Kariyer Matbaacılık, ts.), 246.

⁷⁰ Chapra, *İslam İktisadında Ahlak ve Adalet*, 128.

⁷¹ Korkut, *İslam İktisadında Sermaye*, 190.

Faizli finans temelli faaliyetlerin azalması ve zamanla yok olması için sermaye-emek, kâr-zarar esasına göre çalışan kurum ve katılım bankalarının sayılarının artırılması gerekmektedir. Bu kurum ve kuruluşların finans piyasasındaki sermaye oranları her geçen gün artsa da bu artış yeterli düzeyde değildir. İslamî bankacılık ve finans kuruluşlarının aktif büyüklüğü 1975'ten 2008 yılının küresel krizine kadar yıllık ortalama %15-20 oranında olmuştur. 2009-2014 yılları arasında ise yıllık %17 civarında artarak 1.870 milyar dolara ulaşmıştır.⁷² İslamî bankacılık sektörü Suudi Arabistan'da finans piyasasının %51'ini, Brunei'de %41'ini, Kuveyt'te %38'ini, Yemen'de %27'sini, Katar'da %25'ini, Malezya'da %22'sini, Birleşik Arap Emirlikleri'nde %17'sini ve Ürdün'de %13'ünü oluşturmaktadır.⁷³ Sermaye-emek ve kâr-zarar temeline göre çalışan kurum ve katılım bankalarının büyüme oranlarının artması ve sağlam bir yapıya kavuşması için bu kurumlarda İslam hukukunun belirlediği ilke ve esaslara titizlikle uyulması, denetlenmeye ve araştırılmaya açık olmaları, şeffaf uygulamalara yer vermeleri gerekmektedir.

Genel itibarıyla İslamî finans modelinin, özelde ise mudârebe uygulamasının sosyal yapıyı refaha ulaştırması ve faizden arındırabilmesi için şu niteliklere sahip olması gerekmektedir:

- a. Tüccarlar (sermaye sahibi ve mudârib) inançlı, dürüst, cesur, bilgili, fedakâr, işinin ehli ve halkın çıkarını düşünen kimseler olması gerekmektedir.
- b. Mudârebe akdinin tarafları, denetleyebilen ve denetlenebilen şuurdu tüccarlar olmalıdır.
- c. Mudârebe sermayesiyle tam istihdam sağlamak, açık-gizli her türlü işsizlik oranını sifıra ya da en aza indirmek, iş yerinde ihtiyaçtan fazla memur ve işçi bulundurmamak ve yatırımları desteklemek gerekmektedir.
- d. Mudârebe sermayesiyle üretimin yaygınlaştırılması ve üretimde gelişmiş tekniklerin kullanılması teşvik edilmelidir.
- e. Mudârebe sermayesiyle ithalattan çok ihracatın yapılması ve bunun teşvik edilmesi gerekmektedir.
- f. Mudârebe faaliyeti esnasında gerek kamu gerekse özel sektördeki israfa, yolsuzluğa, adam kayırmaya, rüşvet ve haksızlığa karşı mücadele etmek gerekir.
- g. Mudârebe akdinde öngörülen faydayı elde etmek için halkın ekonomik faaliyetlerine destek vermek. Bu bağlamda devleti ekonomik ve ticari faaliyetlerden uzaklaştırmak ve KİT'leri sivil yapılara devretmek gerekmektedir.
- h. Adil bir vergi sistemi kapsamında faaliyet yürütmek ve tahakkuk eden vergileri tam olarak zamanında ödemek ve toplamak gerekir.
- i. Mudârebe faaliyeti neticesinde meydana gelen fazla fonların tasarrufa yönlendirilmesi teşvik edilmelidir.⁷⁴

⁷² Mehmet Asutay, "Conceptualising and Locating the Social Failure of Islamic Finance: Aspirations of Islamic Moral Economy vs the Realities of Islamic Finance", *Asian and African Studies*, 11/2, (2012), 93-113.

⁷³ Çetin, *Katılım ve Mevduat Bankalarının Piyasa Etkinliğinin Karşılaştırmalı Analizi ve Bir Uygulama*, 119.

⁷⁴ Uludağ, *İslam'da Faiz Meselesine Farklı Bir Bakış*, 277.

İslam iktisadı kapsamında yer alan mudârebe uygulaması ile faize dayalı finans uygulaması arasında birçok fark bulunmaktadır. Faizli finans sistemi ile İslam iktisadı finans sistemi arasındaki önemli farklılardan biri insan modeline dayanmaktadır. Faizli finans sisteminde “iktisadî adam” modeli ön plana çıkmaktadır. Bu model seküler ortamda ortaya çıkan, rasyonalist, akılcı, robot gibi işleyen, attığı her adımda çıkarı ön plana tutan (homo economicus) insan modelidir. İslam iktisadı finans sistemindeki insan modeli ise mutedil insan modelidir. Bu insan modeli İslamî ilke ve prensipler kapsamında eşitlik, adalet, güven, hürriyet ve kardeşlik vasıflarına göre hareket eden kimsedir. Ayrıca faizli finans sisteminin bireyi olan insan, aç gözlü ve oburdur. Fakat İslam iktisadı finans sistemindeki insan kanaatkârdır ve tok gözlüdür.⁷⁵

Faizli finans sisteminde ahlakilik esasına riayet edilmemektedir. Bu sistemde iktisadi teoriler ve kazanç teorileri, çıkarıcı ve akli muhakeme esasına dayanmaktadır. İslam iktisadı ise Allah Teâlâ'nın göstermiş olduğu ahlaki prensiplere dayanmakta ve ticarî hayat için sağlam bir zemin hazırlamaktadır. Bir insanın ahlakî davranmasının başlıca prensipleri şunlardır:

- a. İnsanlar Allah Teâlâ'ya kulluk için yaratılmıştır.
- b. Bütün Müslümanlar kardeşlerdir.
- c. Maddî imkanlar kulluk hedefine ulaşmak için birer vasıta.

d. Fani olan bu dünyadan sonra amellerin sorguya çekileceği ahiret inancının varlığı bilinci ile hareket etmektir.⁷⁶ Mudârebe akdinin tarafları bu ahlakî prensiplere uyduğu ölçüde kazanır aksi halde kaybeder.

Faizli finans modelinde tasarrufların yatırımlara kanalize edilmesi, konvansiyonel bankacılık vasıtasıyla işlemektedir. Bu kurumlar, daha çok sermayedar ve varlıklı insanların çıkarlarını ön planda tutulmaktadır. İslam iktisadına göre ise tasarruflar, finans kurumları tarafından yatırımlara kanalize edilmekte ve sadece zenginlerin çıkarlarının ön plana çıkarılması yerine menfaat, tabana yayılmakta, böylece hem büyük hem de küçük yatırımcılar bu tasarruflardan yararlanmaktadır.⁷⁷

Mudâreb uygulaması yeni projeler icat etme vasfına sahip olan; fakat yeterli finansal güce sahip olmayan müteşebbisler için en uygun bir modeldir. Zira bu model, finans ihtiyacı olan müteşebbislerin ihtiyacını ipotek göstermeden karşılamaktadır. Başta ABD olmak üzere İngiltere ve birçok Avrupa ülkesinde uygulanan Risk Sermayesi finans yönetimi uygulaması (Venture Capital) bu yönüyle mudârebe uygulamasına benzemektedir. Risk Sermayesi modeli yüz yıldan fazla bir süredir uygulanmaktadır.⁷⁸ Faizli finans desteği uygulamasında ise konvansiyonel bankalar, müteşebbisten ya ipotek talep etmekte ya da müteşebbisin tutarlı

⁷⁵ Sabahattin Zaim, “İslâm İktisadı ve Hicretin 15. Yüzyılında İslâm Dünyasının Ekonomik Görünümü”, *Diyanet Dergisi*, sayı: *Hicret özel sayısı*, (1981), 19-22; Çapak, *İslam İktisadi İlmihali*, 174.

⁷⁶ Çapak, *İslam İktisadi İlmihali*, 158.

⁷⁷ Çapak, *İslam İktisadi İlmihali*, 154.

⁷⁸ Risk Sermayesi finansal yöntemi hakkında daha geniş bilgi için bk. Kumaş, *Uluslararası İslam Ekonomisi ve Finans Araştırmaları Dergisi*, yıl: 2, Sayı: 1, 2016.

ve yüksek limitli bir performansa sahip olmasını şart koşmaktadırlar. Aksi halde müteşebbisin yatırım yapması mümkün olmamaktadır.⁷⁹

Kapitalist faiz sisteminde sermayenin risk alması söz konusu değildir. Risk ve zarar olsa bile sermaye sahibi bundan etkilenmemekte, her hâlükârda sermaye gelir getirmekte ve sermayenin sahibi kâr elde etmektedir. Fakat İslam iktisadındaki mudârebe uygulamasında, emeğin karşılığı olmadan, kapitalin kâr-zarar riskine katlanmadan gelir elde etmesi geçersizdir. Buna göre risk üstlenmeyen emek ve sermayeden elde edilen gelir meşru sayılmamaktadır. Bu kapsamda münhasıran paraya karşılık para kazanılamaz.⁸⁰ Hz. Peygamber'in "Hiç kimse elinin emeğinden daha temiz bir şey yememiştir."⁸¹ şeklindeki hadisi bu ilkeyi açık bir şekilde temellendirmektedir.

Kapitalist faiz sisteminde şartlar ne olursa olsun servetin biriktirilmesi, artırılması ve büyütülmesi hedeflenmektedir. İslam iktisadında ise insanın ve toplumun dünyada refaha, ahirette ise felaha ulaşması amacı ön plandadır.⁸²

Mudârebe akdi vasıtasıyla yapılan ticaret, üretime vesile olmakta, sermaye ve emeğe dengeli bir pay vermektedir. Böylece ticaret, para sirkülasyonunu hızlandırdığı gibi yeni istihdam imkanları sunmakta ve alanları açmaktadır. Faiz ise üretimden çok, tek taraflı çıkar sağlayan bir sömürü aracıdır. Zira meşru ticaretin aksine faiz, tek taraflı sorumluluk ve risk taşıyan ve adil olmayan bir sistem sunmaktadır. Tarafların bazı durumlarda faizli alışverişten zararlı çıkmadıkları kabul edilse bile bu gibi istisnai durumların umumu kapsayacak şekilde hükme bağlanması isabetli sayılmamaktadır. Zira hükümlerin tespit edilmesi noktasında toplumun yararına ve maslahatına göre hareket edilmelidir.

Mudârebe akdi başta olmak üzere İslam'ın meşru saydığı diğer uygulamalar, ilk etapta global ekonomik şartlara uyum sağlamasa da piyasa şartlarına uymayan yönler, zaman içerisinde revize edilebilir. Zira bu uygulamalarda esneklik bulunmaktadır. Ancak revize edilecek yönler, meşru sınırlar çerçevesinde olmalıdır. Böylece ilahi sayılan temel ilkeler esaslı mudârebe ve diğer uygulamalar gün geçtikçe gelişecek ve global ekonomik piyasalara uyum sağlayacaktır. Bu hususta Murad W. Hofmann, İslam'ın ekonomi ile ilgili bir takım esnek ve kapsayıcı kuralları koyduğunu ve ekonomiye yeni bir şekil verdiğini vurgulamış, insanlar tarafından uydurulan ekonomik sistemler ilk etapta insanlar tarafından itibar görüp, sürdürülebilir bir nizam olduğu kabul edilse bile daha sonra bu teorilerdeki yanlışlıklar ve tutarsız fikirler ortaya çıkınca bunların iflas ettiğinin görüldüğünü ifade etmiştir.⁸³

5. Mudârebe Sukûku

Sak kelimesinin çoğulu olan sukûk, son dönmelerde İslamî finans sektöründe kullanılan ve faizsiz bonolar şeklinde tanımlanabilen finansal belgelerdir. Tahvil ve bonoların aksine mudârebe sukûk işlemlerine yatırım yapanlar, risk almayı kabul etmiş sayılırlar.⁸⁴

⁷⁹ Salih Kumaş, "Bir Finansman Modeli Olarak Mudârebenin Faizsiz Bankacılıkta Etkin Şekilde Kullanılması Sürecinde Sivil Toplum Örgütlerinin Aktif Rol Üstlenmesi", 67-87.

⁸⁰ Çapak, *İslam İktisadi İlmihali*, 173.

⁸¹ Buhârî "Büyû", 2072.

⁸² Faiz sistemi ile İslamî finans arasındaki farkların geniş açıklaması için bk. Çapak, *İslam İktisadi İlmihali*, 158 vd.

⁸³ Murad Wilfried Hofmann, *el-İslâm kebedil*, çev. Garip Muhammed Garip (Riyad: Mektebetü 'Ubeykân, 1997), 153.

⁸⁴ Korkut, *İslam İktisadında Sermaye*, 196.

Mudârib kimse, finansman sağlamak amacıyla sukûk ihraç etmekte, sermaye sahibi ise yatırımdan kâr elde etmek amacıyla sukûk sertifikalarını almaktadır. Genel anlamda kira sertifikası diye bilinen sukûk türleri mudârebe sukûku dışında müşâreke, murâbaha, selem, müzâraa ve istisnâ' gibi türleri de mevcuttur.⁸⁵ Bu tür sukûk türleri, faizsiz finans kurumlarının konvansiyonel finans bankalarıyla rekabet etmesini sağlayan menkul kıymetlerdir.⁸⁶

Küçük ölçekli ekonomilerde klasik mudârebe uygulaması kolaylıkla işletilebilir. Fakat büyük ölçekli makro ekonomilerde bu uygulamanın işletilebilmesi mümkün olsa da zordur. Zira günümüz makro ekonomilerde yatırım ve projeler çok büyük boyutlara ulaşmakta ve bunlar için yüksek meblağlı finans ihtiyacı duyulmaktadır. Bunların tek bir kişi ya da kuruluş tarafından karşılanması mümkün değildir. Faize bulaşmak istemeyen sermaye sahipleri, mudârebe sertifikaları vasıtasıyla yatırımlara ortak olmaktadır. Müteşebbisler de sertifikalar vasıtasıyla elde edilen sermayeyi yatırıma dönüştürmekte ve bunlardan kâr elde etmektedirler.

Sukûk türleri ve bunlarla ilgili fihhi hükümler, 1988 yılında toplanan ve merkezi Cidde'de bulunan İslamî Fıkıh Konseyi toplantısında ayrıntılı bir şekilde ortaya konmuştur.⁸⁷ İslamî olmayan sukûk türlerinin tamamında başlangıç fiyatıyla geri satın alma taahhüdü ve anapara garantisi mevcuttur. Bunların gayri meşru olmalarının sebebi de budur. İslamî sukûk türlerinde ise bu yönde bir garanti söz konusu değildir. Sukûk türlerinin meşru sayılmasının bir diğer şartı da meşru olan ticarete ve helal emtia alışverişinde kullanılmalarıdır. Aksi halde bunlar da gayri meşru tahvil ve bono kategorisine girerler. Öte yandan mudârebe sukûk türleri, mudârebenin rükün ve şartlarına riayet edilerek, akdin gerekleriyle çelişmez ve hükümlerine aykırı bir şart içermezlerse caiz ve geçerli olurlar.⁸⁸ Bununla beraber mudârebe sukûk belgelerinin ihraç, idare ve tasfiyeleri safhalarında İslam hukukunun ilke ve kuralları ile denetime tabi tutulmaları gerekmektedir. Bu malumatlar ışığında sukûk yöneticisi olan mudârib, sermayeye iade garantisi verir veya sukûk sahibi, sukûkun nominal değerinden daha önce belirlenen oranda veya belirlenmiş bir miktarda pay almak üzere anlaşma yaparsa sukûk vasıtasıyla yapılan mudârebe akdi geçersiz sayılır.⁸⁹

Sukûk vasıtasıyla yapılan mudârebe akdinin hükmünü, sosyo-ekonomik hayata vereceği yarar bağlamında ele alan hukukçular bulunmaktadır. Bunlara göre mudârebe sukûku, sosyo-ekonomiye yararlı ise caiz, aksi halde caiz değildir. Mudârebe sukûku uygulamasının büyük çoğunluğunun sosyo-ekonomiye faydalı olduğu söylenemez. Zira bu sukûk türlerinin büyük çoğunluğu sosyal yapıdan bağımsız bir şekilde işlem görmekte, alınan hisse senetlerinin bilinen bir emtia ya da menfaate karşılık alınıp alınmadığı bilinmemektedir. Kaldı ki birtakım sukûk uygulamalarında rabbü'l-mâl denilen sermaye sahibi, neye yatırım yaptığını ve sermayesiyle ne alındığını, neye ortak olduğunu, ortak olduğu varlığın meşru ve

⁸⁵ Heyet (Hey'etü'l-muhâsebe ve'l-murâcaa li'l-müessesâti'l-mâliyeti'l-islâmiyye), *el-Me'âyirü 'ş-şer'iyye*, 293.

⁸⁶ Korkut, *İslam İktisadında Sermaye*, 197.

⁸⁷ Sukûk ile alakalı geniş bilgiler için bk. Mecma'u'l-fikhi'l-İslamî, Karar no: 178; Cebeci, "Sukûk", *DİA*, ek 2/523-527.

⁸⁸ İsmail Cebeci, "Sukûk", *Diyanet İslam Ansiklopedisi* (Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2019), ek-2, 523-527.

⁸⁹ Korkut, *İslam İktisadında Sermaye*, 199.

mevcut olup olmadığını dahi bilmemektedir.⁹⁰ Aynı şekilde mudârebe sukûku vasıtasıyla akdedilen mudârebeden sadece zenginler istifade etmektedir. Kazancın sadece varlıklı insanlarla münhasır olması ribânın yasaklanmasının sebeplerinden biridir. Genel itibarıyla mudârebe sukûku uygulamasında, ribâda olduğu gibi sermaye, zenginlerin arasında devir daim etmekte fakirler ise bundan istifade etmemekte ya da asgari düzeyde yararlanmaktadır. Fey' mallarının sadece savaşa katılanlar arasında paylaşılmaması gerektiğini vurgulayan “*zenginler arasında dönen varlıklar olmasın*”⁹¹ mealindeki âyet de bu olumsuzluğa açıkça işaret etmektedir.⁹²

Netice itibarıyla mudârebe ortaklığı, sukûk türleri vasıtasıyla olursa ribâda olduğu gibi sadece sermaye sahipleri kazançlı çıkacak ve istihdama faydası olmayacaktır. Zira sermayenin hisse senetlerine yönelmesiyle gerek hizmet gerekse üretim sektörlerinde istihdam azalacak ve işsizlik meydana gelecektir. Ayrıca hukukî anlamda helal ve haram noktasındaki hassasiyete riayet edilmeyecek ve hisse senetlerinin fiyat istikrarsızlığından dolayı sermaye sahibi bile psikolojik baskı altında olacaktır. Bu sebeplerden dolayı mudârebe sukûku türlerine cevaz vermeyen fakihler bulunmaktadır.⁹³ Fakat ifade edilen bu problemler aşılır ve mudârebe akdinin unsur ve şartlarına riayet edilirse mudârebe sukûku uygulamasının meşru olduğuna hükmedilebilir. Bu vesileyle faizsiz fonlar artacağı gibi faizsiz finans elde etmek de kolaylaşacaktır.

Sonuç

Kur’ân ve sünnet, birçok konuda olduğu gibi iktisadi konularda da ayrıntıya girmemiş buna ilişkin ana hatlarıyla bir takım ilke ve kurallar belirlemiştir. Bu iktisadî konuların başında da mudârebe uygulaması gelmektedir. Zira bu uygulama hakkında da ayrıntıya yer verilmemiş birtakım ilke ve kurallar belirlenmiştir. İktisadi konularda ayrıntıya girilmemesiyle bu ilke ve kuralların bütün zaman ve mekanlara uygulanabilmesi amaçlanmıştır. Ticarete güven, adalet, ahlak ve doğruluk gibi vasıflar bu ilkelerin başında gelmektedir. Bu ilkelerden anlaşılıyor ki Kur’ân, ekonomik faaliyetin niteliği ve niceliğinden çok ekonomistlerin ve ticaret erbabının nasıl olması gerektiği üzerinde durmuştur.

İslam dini emeğe değer verdiği için dolayı faizi yasaklamış, dolayısıyla tembellik yaparak, çalışmadan kâr elde etmeyi etik bulmamış, bunu ahlaka ve adalete aykırı görmüştür. Bu bağlamda İslamî finans uygulamasından sayılan mudârebe sisteminin temel ilkeleri, işleyişi, zihniyeti ve yöntemi göz önüne alındığında konvansiyonel finans sistemine önemli alternatif bir uygulama olduğu söylenebilir.

İslam dini sosyal adaletin sağlanması ve ekonomik refahın yaygınlaşması gayesiyle birtakım ilke ve prensipler belirlemiş ve düzenlemeler vaz’ etmiştir. Bu bağlamda iktisadi piyasalarda ribânın gerek ferdi gerekse toplumsal zararları göz önünde bulundurularak ribâ yasaklanmıştır. Nitekim ribânın, sermaye sahiplerini daha çok zengin etmesi, fakirleri ise daha çok yoksullaştırması yönüne bakıldığında sadece ferde değil sosyal yapının bütününe

⁹⁰ Salih b. Muhammed b. Süleyman b. es-Sultân, *el-Eshüm hükmühâ ve âsârüha* (Suudi Arabistan: Dâri İbnü’l-Cevzî, 1427/2006), 73-76.

⁹¹ Haşr 59/7.

⁹² Salih b. Muhammed, *el-Eshüm hükmühâ ve âsârüha*, 98.

⁹³ Salih b. Muhammed, *el-Eshüm hükmühâ ve âsârüha*, 101-104.

zarar verdiği ortaya çıkmaktadır. Bu sebepten dolayı genel bir ilke olarak kabul edilen “zarar izale edilir” kuralına göre ribânın bütün çeşitlerine izin verilmemiştir. Buna karşılık İslam hukukunun temel ilkelerine riayet edilerek kurulan mudârebenin faydası tek taraflı değil bütün topluma yayılmaktadır.

Kur’ân ve sünnette faizin/ribânın tanımı yapılmamış, bunun yerine birtakım örneklere yer verilmiştir. Bu örneklerden faizin bir şeyin fazla olan aynı şey ile değiştirilmesi faaliyetinde, karşılığı olmayan (haksız) bir fazlalık olduğu anlaşılmaktadır. Karşılığı olmayan bir fazlalığın alınması haksızlık, adaletsizlik ve aldatma sayılmaktadır. İslam dinine göre her konuda olduğu gibi ticarete de adaletsizliğe, aldanmaya ve haksız kazanca sebep olan uygulamalar meşru sayılmamıştır.

Mudârebe uygulamasında zararın ilk önce kârdan, kâr bittiğinde veya kâr olmadığı durumlarda sermayeden karşılanması gibi bir dezavantajı bulunmaktadır. Fakat kamu otoritesi, konvansiyonel bankaların birtakım zararlarını bazı şartlar kapsamında karşıladığı gibi mudârebe uygulamasının da zararını aynı şartlar kapsamında karşılar risk azalacağı için mudârebe uygulaması daha da yaygın hale gelecektir. Böylece İslamî finans piyasası genişleyecek, mudârebe uygulamasına rağbet artacak, reel ekonomi canlanacak, yatırım ve istihdam aynı oranda artacak, risk ve kâr oranları eşit bir biçimde paylaşılacak ve neticede sosyo-ekonomik büyüme dengeli bir şekilde olacaktır.

Kaynakça

- Abdullah Çolak, *İslam Borçlar Hukuku*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2000.
- Abdullah b. Ömer, el-Mudârebetü’ş-şeriyye el-bedîlî-islamî li’l-fâideti’r-rabeviyye, *1st International Islamic Heritage Conference*, 2015, 388-408.
- Abdurrahman b. Yahya el-Muallimî, *Cevâbü’l-istiftâ’*, ‘an hakîkati’r-ribâ, thk. Muhammed Uzeyr Şems, b.y.: Dârü İlmi’l-Fevâid, 1434.
- Abdurrahman Çetin, *Katılım ve Mevduat Bankalarının Piyasa Etkinliğinin Karşılaştırmalı Analizi ve Bir Uygulama*, İstanbul: Türkiye Bankalar Birliği, 2018.
- Allâl el-Fâsî, *İslâm Hukuk Felsefesi*, trc. Soner Duman-Osman Güman, İstanbul: İlim Yurdu Yayıncılık, 2014.
- Angelo M. Verandos, *İslamî Bankacılık ve Finansta Güncel Meseleler*, Çev. Serap Turgut Umut, İstanbul: İktisat Yayınları, 2020.
- Aslan, Bedri, *İslam Hukukunun Esnekliği*, İstanbul: Fecr Yayınları, 2019.
- Asutay, Mehmet, “Conceptualising and Locating the Social Failure of Islamic Finance: Aspirations of Islamic Moral Economy vs the Realities of Islamic Finance”, *Asian and African Studies*, 11/2, (2012), 93-113.
- Bâbertî, Muhammed b. Muhmud Ekmelüddin Ebû Abdillâh b. eş-Şeyh Şemsüddin, *el-İnâye Şerhü’l-Hidâye*, 10 Cilt. b.y.: Dârü’l-Fikr, ts.
- Beki, Abdülaziz, *İslam’da Modern Ticari Meseleler*, Ankara: Kariyer Matbaacılık, ts.
- Bevvâk, Muhammed b. Yusuf b. Ebî Kasım b. Yusuf el-Abderi el-Ğarnâtî, *et-Tâc ve’l-iklîl li Muhtasarı Halil*, 8 Cilt. b.y.: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1994.
- Beyhakî, Ahmed b. Hüseyin b. Ali b. Musa el-Husrevcirdî el-Horasânî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, thk. Muhammed Abdülkadir Ata, 11 Cilt. Beyrut: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2003.
- Cebeci, İsmail, "Sukûk", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2019, ek-2.

- Chapra, Muhammad Umer, *İslam İktisadında Ahlak ve Adalet*, Çev. Mehmet Saraç, İstanbul: İSİFAM Yayınları, 2018.
- Çapak, İsmail, *İslam İktisadi İlmihali*, İstanbul: Gelenek Yayıncılık, 2018.
- Çelik, İmran, “Meşru’ Bir Yatırım Aracı Olarak Mudârebe ve Günümüzde Kullanımı”, *Injosos Al-Farabi International Journal On Social Sciences/ Al-Farabi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 1/3, (2017), 365-381.
- Dârekutnî, Ebü'l-Hasan Ali b. Ömer b. Ahmed b. Mehdi b. Mesud, *Sünenü Dârekutnî*, 5 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2004.
- Desûkî, Muhammed b. Arefe, *Hâşiytü'd-desûkî alâ Şerhi'l-kebîr*, 4 Cilt. b.y.: Dârü'l-Fikr, ts.
- Döndüren, Hamdi, *İslamî Ölçülerle Ticaret Rehberi*, İstanbul: Erkam Yayınları, 2014.
- Durmuş, Abdullah vd., *İslam İktisadında Para Bakırdan Dijitale*, Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2020.
- Eryılmaz, Filiz-Yüce, Mehmet, *Suudi Arabistan'da Katılım Bankacılığı ve Tarihsel Gelişimi*, Ankara: Gece Kitaplığı, 2020.
- Hazıroğlu, Temel, *Katılım Ekonomisi*, İstanbul: İz Yayıncılık, 2018.
- Heyet (Hey'etü'l-muhâsebe ve'l-murâcaa li'l-müessesâti'l-mâliyeti'l-islâmiyye), *el-Me'âyirirü's-şer'iyye*.
- Hofmann, Murad Wilfried, *el-İslâm kebedil*, çev. Garip Muhammed Garip, Riyad: Mektebetü 'Ubeykân, 1997.
- İbn Abdilberr, Ebû Amr Yusuf b. Abdillâh b. Muhammed, *el-Kâfi fi fihhi ehli'l-Medine*, thk. Muhammed Ahyed el-Moritânî, 2 Cilt. Riyad: Mektebetü'r-Riyad, 1980.
- İbn Abidin, Muhammed emin b. Ömer, *Reddü'l-muhtâr alâ'd-Dürri'l-muhtâr*, 6 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1992.
- İbn Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed, *Müsnedü İmam Ahmed b. Hanbel*, thk. Şuayb Arnaût, 50 Cilt. b.y.: Müessesetü'r-Risâle, 2001.
- İbn Kayyim el-Cevziyye, Muhammed b. Ebî Bekir b. Eyyüp b. Sa'd, *Zâdü'l-me'âd fi hedyi hayri'l-ibâd*, 7 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1415/1994.
- İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muvaffikuddîn Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed, *el-Muğnî*, 15 Cilt. b.y.: Mektebetü'l-Kahire, 1968.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid, *Sünenü İbn Mâce*, thk. Muhammed Fuad Abdülbaki, 2 Cilt. b.y.: Dârü İhyâi'l-Kütübî'l-Arabiyye, ts.
- İbn Nüceym, Zeynüddîn b. İbrahim b. Muhammed, *el-Bahrü'r-râik şerhü Kenzi'd-dekâik*, 8 Cilt. b.y.: Dârü'l-Kütübî'l-İslâmi, ts.
- İbn Rüşd, Ebü'l-Velid Muhammed b. Ahmed, *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesid*, 4 Cilt. Kahire: Dârü'l-Hadis, 2004.
- İbn Teymiyye, Takıyuddîn Ebü'l-Abbas Ahmed b. Abdullâh, *Mecmû'u'l-fetâvâ*, thk. Abdurrahman b. Muhammed b. Kasım, 35 Cilt. Medinetü'l-Münevver: Macma' Melik Fehd, 1995.
- İbnü'l-Münzir, Ebû Bekir Muhammed b. İbrahim, *el-İknâ' li İbni'l-Münzir*, thk. Abdullâh b. Abülaziz el-Cibrîn, 2 Cilt. b.y.: 1408.
- İmrânî, Ebü'l-Hüseyn Yahya b. Ebi'l-Hayr b. Salim, *el-Beyân fi mezhebi'l-İmam eş-Şâfiî*, thk. Kasım Muhammed en-Nuri, 13 Cilt. Cidde: Dârü'l-Minhâc, 2000.
- Kâdî Abülvehab, Ebû Muhammed Abdülvehab b. Ali b. Nasr, *et-Telkîn fi'l-fihhi'l-Mâlikî*, thk. Ebû Uveys Muhammed, 2 Cilt. b.y.: el-Kütübî'l-İlmiyye, 1425/2004.
- Kâsânî, Alâuddîn Ebû Bekir b. Mesud b. Ahmed, *Bedâi'u's-sanâi' fi tertibi's-şerâi'*, 7 Cilt. b.y.: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1986.
- Kaya, Süleyman, *Fıkıh Konusunda Bilinmesi Gereken 88 Soru*, İstanbul: Beyan Yayınları, 2019

- Korkut, Cem, *İslam İktisadında Sermaye*, ed. Abdurrahman Candan, Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2021.
- Kumaş, Salih, “Bir Finansman Modeli Olarak Mudârebenin Faizsiz Bankacılıkta Etkin Şekilde Kullanılması Sürecinde Sivil Toplum Örgütlerinin Aktif Rol Üstlenmesi”, *Uluslararası İslam Ekonomisi ve Finansı Araştırmaları Dergisi*, 2/1, (2016), 67-87.
- Mabed Ali el-Cârihî, “Monetary Policy in an Islamic Framework”, *Munich Personal RePEc Archive (MPRA)*, 2015.
- M. Hamdi Yazır, *Alfabetik İslam Hukuku ve Fıkıh İstilahları Kamusu*, 5 Cilt. İstanbul: Eser Neşriyat, 1997.
- Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Âmir, *el-Muvattâ’*, thk. Bişâr Avvâd Maruf, 2 Cilt. Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1412.
- Mâverdî, Ebû’l-Hasn Ali b. Muhammed b. Muhammed, *el-Hâvi’l-kebîr fî fikhi mezhebi’l-İmam eş-Şâfi’î*, thk. eş-Şeyh Ali Muhammed Muavvid, 19 Cilt. Beyrut: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1999.
- Merdâvî, Alaüddin Ebû’l-Hasan Ali b. Süleyman, *el-İnsâf fî ma’rifeti’r-râcihi mine’l-hilâf*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin, 30 Cilt. Kahire: Hicr li’t-Tibâ’a, 1995.
- Mevsilî, Abdullah b. Mahmud b. Mevdud, *el-İhtiyâr li ta’lîl’l-Muhtâr*, 5 Cilt. Kahire: Matba’atü’l-Halebî, 1937.
- Nevevî, Ebû Zekeriyâ Muhyiddin b. Şeref, *Ravdatü’t-tâlibîn ve umdetü’l-müfîtin*, tah. Züheyr Çaviş, 12 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü’l-İslâmî, 1991/1412.
- Özsoy, İsmail, “Faiz”, *DİA*, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 1995.
- Râfi’î, Abdülkerim b. Muhammed b. Abdülkerim, *Fethü’l-azîz bi şerhi’l-Veciz*, thk. Ali Muhammed, 12 Cilt. Beyrut: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1997.
- Sahnûn, Abdüsselam b. Said b. Habib et-Tenûhî, *el-Müdevvene*, 4 Cilt. b.y.: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1994.
- Salih b. Muhammed b. Süleyman b. es-Sultân, *el-Eshüm hükmühâ ve âsârüha*, Suudi Arabistan: Dârü İbnü’l-Cevzî, 1427/2006.
- Sami Hasan Ahmed Hamdo, *Tetvîrî’l-a’mâlî’l-masrifîyye*, Amman: Mektebetü’s-Şark, 1976.
- Serahsî, Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl, *el-Mebsût*, 30 Cilt. Beyrut: Dârü’l-Ma’rife, 1993.
- Sultan, Selahaddin, *el-Ezmetü’l-âlemiyye ve’l-mudârebetü’s-şer’iyye*, İstanbul: 2009.
- Şakarcan, Zeynep, *İslâmî Finans Yöntemlerinden Biri Olan Emek-Sermaye Ortaklığının Günümüzdeki Yeri: Bir Saha Çalışması*, İstanbul: Sabahattin Zaim Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 2021.
- Şirâzî, Ebû İshak İbrahim b. Ali, *el-Mühezzeb*, 3 Cilt. b.y.: ts.
- Şirbînî, Şemsüddin Muhammed b. Ahmed el-Hatib, *Muğni’l-muhtâc ilâ marifet meâni elfâzi’l-Minhâc*, 6 Cilt. b.y.: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1994.
- Tabakoğlu, Ahmet – Kurt, İsmail, *Faizsiz Yeni Bir Banka Modeli*, İstanbul: İSAV Yayınları, 1987.
- Tabakoğlu, Ahmet, “İslam Ekonomisinde Emek ve Sermaye Kavramları”, *İslam İktisadı*, İstanbul Bayrak Matbaası, 2005
- Uludağ, Süleyman, *İslam’da Faiz Meselesine Farklı bir Bakış*, İstanbul: Dergah Yayınları, 2021.
- Ustaoglu, Murat, *Semâvî Dinlerdeki Faiz*, İstanbul: Grius Yayınevi, 2021.
- Zaim, Sabahattin, “İslâm İktisadı ve Hicretin 15. Yüzyılında İslâm Dünyasının Ekonomik Görünümü”, *Diyanet Dergisi*, sayı: Hicret özel sayısı, (1981), 19-22.
- Zeyla’î, Osman b. Ali b. Mahcen, *Tebyînü’l-hakâik şerhü Kenzi’d-dekâik*, 6 Cilt. Bulak: Kahire, 1313.